

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΞΟΝΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1940 - ΜΑΪΟΣ 1941

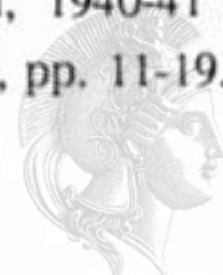
Ο χειμώνας του 1940-41 ήταν για τους λαούς της Ευρώπης ο πιο παγερός, ίσως, του πολέμου. Οι δυνάμεις του Άξονα είχαν εκτείνει την κυριαρχία τους από τον Ατλαντικό Ωκεανό ως τον Εύξεινο Πόντο και από τη Βόρεια Θάλασσα έως τη δυτική Μεσόγειο. Μόνη εστία αντίστασης στον ηπειρωτικό ευρωπαϊκό χώρο είχε απομείνει η Ελλάδα. Η βάνανυση ιταλική επίθεση είχε αποκρουστεί και νικηφόρα τα ελληνικά στρατεύματα προήλαυναν ήδη στο έδαφος της Αλβανίας, ορμητήριο των εισβολέων.

Το επίφοβο, εντούτοις, ενδεχόμενο, μετά την ιταλική επίθεση, μιας γερμανικής εισβολής στα Βαλκάνια έτεινε, με την έλευση της άνοιξης του 1941, να επιβεβαιωθεί. Τα στρατεύματα της Βέρμαχτ είχαν διασχίσει το φιλικό έδαφος της Ρουμανίας και, από την 1^η Μαρτίου, της Βουλγαρίας, προσεγγίζοντας στην ελληνική μεθόριο. Έστω και χωρίς να διαρραγούν οι στεγανοί διάυλοι της μυστικής διπλωματίας, το δυσοίωνο μήνυμα είχε μεταδοθεί. «Αφ' ής τὰ γερμανικά στρατεύματα διέβησαν τὸν Δούναβιν, γενική ύπάρχει ένταῦθα ἡ έντύπωσις ὅτι ἡ κατά τῆς Ἑλλάδος δρᾶσις αὐτῶν ἀμέσως ἐπίκειται», διεμήνυε ο Έλληνας πρεσβευτής από τη Σόφια¹.

Η εμμονή της Ελλάδας στην απόφαση να αμυνθεί με κάθε μέσο, σε περίπτωση και γερμανικής επίθεσης, είχε σταθερά διακηρυχτεί από την ελληνική κυβέρνηση και αντανάκλούσε πιστά, όπως στην περίπτωση της ιταλικής πρόκλησης, τα αισθήματα της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού². Τα μέσα της αντίστασης θα διερευνηθούν σε διαδοχικές συναντήσεις Ελλήνων και Βρετανών ιθυνόντων, στην Αθήνα —παρόντες ο βασι-

1. Υπουργείο Εξωτερικών, 1940-41. *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα* [Ε.Δ.Ε.], επιμ. Κ. Σβολόπουλου, Αθήνα, 1980, σ. 154.

2. C. Svolopoulos, "The Greek decision to resist the Axis invasion, 1940-41", *Greece's Pivotal Role in World War II*, ed. by E. Rossides, Washington, 2000, pp. 11-19.



λεύς Γεώργιος, ο πρωθυπουργός Αλ. Κοριζής, ο Άντονι Ήντεν, υπουργός Εξωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου. Η πρώτη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου, η δεύτερη στις 2 Μαρτίου —όταν η απειλή της γερμανικής επίθεσης ήταν πλέον άμεση³. Ακριβώς τότε, ο Κοριζής θα προβάλλει την πρώτη, από την έναρξη του πολέμου, απαίτηση της Ελλάδας, στο όνομα των θυσιών της στο βωμό του κοινού συμμαχικού αγώνα:

‘Ο ελληνικός λαός, ὅστις θὰ κληθῇ νὰ προσφέρῃ τὰς μεγαλυτέρας τῶν θυσιῶν, ἔχει ἀνάγκην, πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀρίστου ἠθικοῦ του, καὶ θετικῆς τινος ἀπὸ τοῦδε ἱκανοποιήσεως. Μοὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ σᾶς περιγράψω πόσον μεγάλη θὰ ἦτο ἡ δημιουργηθησομένη κατὰ τὰς κρίσιμους ταύτας στιγμὰς ἐντύπωσις ἐκ μιᾶς εὐγενοῦς χειρονομίας ἐκ μέρους τῆς Μ. Βρετανίας, προβαινούσης εἰς δήλωσιν περὶ παραχωρήσεως τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ρίπτω ἀπλῶς μίαν ἰδέαν πρὸς μελέτην χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ζητῶ ἀπάντησιν⁴.

Το αίτημα για την ενσωμάτωση της Κύπρου στον κορμό της ελληνικής επικράτειας είχε αποτελέσει σταθερή παράμετρο των εθνικών αλυτρωτικών διεκδικήσεων σε ευρύτερη χρονική διάρκεια. Αντίξοες εντούτοις συγκυρίες και δυσμενείς διπλωματικές διαπλοκές είχαν αναστείλει την ικανοποίησή του. Στην κορύφωσή της, την επαύριο του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, η προσπάθεια για την εκπλήρωση των εθνικών επιδιώξεων είχε άμεσα συναρτηθεί με την υποστήριξη ακριβώς της Μεγάλης Βρετανίας. Μετά την παγίωση, εξάλλου, του καθεστώτος της ειρήνης, η βρετανική κυριαρχία συνυφαινόταν με τη διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου· και, παράλληλα, με την ουσιαστική αδυναμία της Αθήνας να διεκδικήσει σθεναρά και αποτελεσματικά την ενσωμάτωση της Μεγαλονήσου. Έχοντας ήδη μεταλλάξει τον κεντρικό στρατηγικό της προσανατολισμό, η Ελλάδα ενέμενε πρωταρχικά στην ικανοποίηση, ως νέας μείζονος στρατηγικής της επιδίωξης, αντί της προώθησης των αλυτρωτικών διεκδικήσεων, της διασφάλισης της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της. Η προώθηση των εξακολουθητικά ανεκπλήρωτων εθνικών διεκδικήσεων —προς την κατεύθυνση, κυρίως, των Δωδεκανήσων και της Κύπρου— συνεχόταν, και αυτή, με την προγενέστερη ενίσχυση της διεθνούς θέσης της ή και την προαγωγή των φιλικών σχέσεών της με τις ίδιες τις επικυρίαρχες δυνάμεις, Ειδικότερα, στην περίπτωση της Κύπρου, η δυναμική αναμέτρηση με το Λονδίνο, ενώ δεν προοιωνίζε μια θετική έκβαση, κρινόταν ικανή να υποβάλει σε κρίσιμη δοκιμασία γενικότερα εθνικά συμφέροντα

3. *Ε.Δ.Ε.*, ό.π., σσ. 96-106, 120-133.

4. Αλ. Κοριζής (μνημόνιο), 2 Μαρτίου 1941, βλ. *Ε.Δ.Ε.*, ό.π., σσ. 123-24.

και προϋποθέσεις αναγκαίες για την αποτελεσματική προάσπιση των εθνικών θέσεων στο διεθνή χώρο. Την άποψη αυτή είχε διατυπώσει και εφαρμόσει, με παρρησία και σταθερότητα, πρώτος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αρχιτέκτονας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης⁵.

Η εκδήλωση εν τούτοις της νέας παγκόσμιας σύρραξης έμελλε να μεταβάλει τα κριτήρια που προσδιόριζαν τις τακτικές επιλογές της ελληνικής διπλωματίας· κατά μείζονα λόγο αφότου οι τελευταίες αυτές δεν συνδέονταν πλέον αναγκαστικά με την προστασία των ευαίσθητων ισορροπιών που προϋπέθετε η διατήρηση της ειρήνης, αλλά, αντίθετα, με την προάσπιση γενικότερων σκοπών και αρχών που ενέπνεαν έναν αγώνα «ζωής και θανάτου» από την πλευρά των δυτικών συμμάχων, στο όνομα της ελευθερίας των ατόμων και της αυτοδιάθεσης των λαών. Η μοιραία αντίφαση μεταξύ ηθικής έξαρσης και πολιτικού ρεαλισμού, έκδηλη τον Οκτώβριο του 1931, έτεινε υπό τις συνθήκες αυτές να εξαλειφθεί. Η εμμονή των Ελλήνων της Μεγαλονήσου στην εκπλήρωση των εθνικών τους πόθων συνέρρεε στην ίδια κοίτη, τη φορά αυτή, με την επίσημη τοποθέτηση της ελληνικής Κυβέρνησης.

Αν, πράγματι, η Ελλάδα αποτελούσε κύριο παράγοντα, οι ίδιοι οι κάτοικοι της Κύπρου συνέθεταν, αυτονόητα, τον πρωταρχικό συντελεστή στην ανέλιξη του κυπριακού ζητήματος. Η βούληση της μεγάλης πλειοψηφίας τους είχε διαδηλωθεί τον Οκτώβριο του 1931. Η ωμή αντίδραση της βρετανικής διοίκησης αρκούσε, και μόνη, για να υπογραμμίσει την ισχύ αυτού του φαινομένου: αναστολή της ελεύθερης εκλογής δημοτικών αρχών, διατήρηση ακέφαλης της εκκλησίας της Κύπρου, ως κυρίας υπεύθυνης για τις ταραχές, απαγόρευση διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, παράταση αναιτιολόγητη του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης⁶, προσπάθεια, ακόμη, ανασύνθεσης της ιστορίας της Κύπρου, με σκοπό να αναδειχτεί μια εθνική ταυτότητα «κυπριακή» —όχι ελληνική. Οι Βρετανοί ιθύνοντες, πέρα από οποιαδή-

5. Βλ. Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Αθήνα, (γ' έκδ.), σσ. 211 κ.ε.

6. Βλ. αναλυτικά, G. Georgallides, "British Policy on Cyprus during 1931", *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, 3d vol., Nicosia, 1974, pp. 95-104, Κ. Σβολόπουλος, «Η στάση της ελληνικής κυβερνήσεως κατά την κυπριακή κρίση του 1931», *Επιστημονική Επετηρίδα Π.Α.Σ.Π.Ε.* (1976-1977), σσ. 485-511, Γ. Πικρός, «Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό ζήτημα», *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980, σσ. 173-292. Επίσης, *Survey of International Affairs: 1931*, σσ. 354-394; Sir. G. Hill, *A History of Cyprus*, vol. IV: *The Ottoman province. The British Colony, 1571-1948*, ed. by Sir H. Luke, Cambridge, 1952, σσ. 539-552.



ποτε δημόσια αναφορά επιβεβλημένη υπό το κράτος της σκοπιμότητας, είχαν επίγνωση της πραγματικής κατάστασης που επικρατούσε στη Μεγαλονήσο. Ο ίδιος ο Ήντεν, αποδέκτης της πρότασης του Κοριζή, στις 2 Μαρτίου 1941, θα καταγράψει μεταγενέστερα την εμπειρία που είχε αποκομίσει από την πρώτη, μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, επίσκεψη στην Κύπρο, κυριαρχημένη από εθνικό αγωνιστικό παλμό· και θα αναφέρει, στη συνέχεια, την αντίστοιχη εμπειρία, τριανταπέντε χρόνια ενωρίτερα, του πρωθυπουργού Ουϊνστον Τσώρτσιλ:

Όταν ανέφερα την εμπειρία μου στον κ. Τσώρτσιλ, μου αφηγήθηκε ο ίδιος την ιστορία της πρώτης επίσκεψής του στην Κύπρο, στα πρώτα χρόνια του αιώνα, όταν ήταν νεαρός υφυπουργός στο Υπουργείο Αποικιών. Καθώς πλησίαζε στο νησί πάνω σε ένα αντιτορπιλικό, του προξένησε εντύπωση η θέα ενός μεγάλου πλήθους, συγκεντρωμένου στην ακτή για να τον χαιρετήσει με σημαίες και λάβαρα. Το θεώρησε υπέροχο, γιατί δεν περίμενε η φήμη του να έχει απλωθεί τόσο πολύ. Έκανε το ανάλογο σχόλιο στον πλοίαρχο. «Περιμένετε μέχρι να φθάσετε πλησιέστερα» ήταν η απάντηση... Αυτή ήταν η πρώτη εμπειρία του κ. Τσώρτσιλ από μια διαδήλωση για την Ένωση⁷.

Πράγματι, οι Βρετανοί είχαν πολλαπλές κατά διαστήματα ευκαιρίες ώστε να γνωρίζουν τα εθνικά αισθήματα των κατοίκων της Μεγαλονήσου...

Η κοινή βούληση των Ελλήνων, στην Ελλάδα και στην Κύπρο, αποτελούσε καθοριστικό γνώμονα των εξελίξεων· δεύτερος παράγοντας, αναπόδραστα αποφασιστικός, ήταν η στάση της βρετανικής Κυβέρνησης. Πως θα αντιδρούσε, πράγματι, το Λονδίνο στην πρόταση για την παραχώρηση της Μεγαλονήσου; Η αρχική απάντηση του Ήντεν, στη σύσκεψη της 2ας Μαρτίου, συνοψιζόταν στην επισήμανση της αδυναμίας του «να όμιλήση ἐπὶ τοῦ δυσχερεστάτου καὶ λεπτοτάτου τούτου ζητήματος, ὡς ἐξερχομένου τῶν ὁρίων τῆς ἐντολῆς του»⁸. Όταν, μετά ένα μήνα, λίγα εικοσιτετράωρα πριν από τη γερμανική επίθεση, ο Έλληνας πρωθυπουργός, σε νέα συνάντησή τους στην Αθήνα, υπογραμμίζει και πάλι «τους λόγους τους συνηγορούντας υπέρ της παραχωρήσεως της Κύπρου εις την Ελλάδα προς εξύψωσιν του ηθικού του μαχομένου ελληνικού λαού», ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών θα εκφραστεί σαφέστερα: «Ὁ κύριος Ήντεν —αναφέρεται στο πρακτικό της συνομιλίας— ἀπήντησε μειδιῶν, ὅτι δὲν κατηγάγομεν εἰσέτι τὴν τελικὴν νίκην ἵνα ζητῶμεν προσάρτησιν ἐδαφῶν». Ελάχιστα ενθαρρυντική

7. *The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Antony Eden: Full Circle*, London, 1960, σσ. 394-95.

8. Αλ. Κοριζής (μνημόνιο), 2 Μαρτίου 1941, βλ. *Ε.Δ.Ε.*, ό.π., σ. 124.

θα είναι η πρώτη του αντίδραση και όταν, στη συνέχεια, ο Κοριζής προτείνει την άμεση παραχώρηση τμήματος, έστω, της Κύπρου, προκειμένου, αν καταληφθεί η ελληνική επικράτεια, ο βασιλιάς και η κυβέρνηση να εγκαταστήσουν την έδρα τους σε ελεύθερο έδαφος ελληνικό:

Ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ μὴ ἀντιμετωπίσῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἤθελεν εὐρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πρωτεύουσάν καὶ νὰ μεταφέρῃ τὴν ἔδραν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ αὐτῆς ἀλλαχοῦ. Ἡ πρώτη βεβαίως σκέψις τῆς ἡτο νὰ ἐκλέξῃ ὡς τόπον διαμονῆς τὴν νῆσον Κρήτην. Δεδομένου ὅμως ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ζώνην πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀπέχει δὲ ἐλάχιστα ἀπὸ τῶν μελλόντων νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ τόπων εἰς τὴν περίπτωσιν καταλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς Πελοποννήσου, κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ παραμονὴ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως δὲν θὰ ἐπλήρου τοὺς ἀναγκαίους ὅρους ἀσφαλείας τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου, ἐσκέφθημεν ὅτι θὰ ἡτο μᾶλλον ἐνδεδειγμένη ἡ μεταφορὰ αὐτοῦ εἰς ἑτέραν ἀσφαλεστέραν νῆσον [...] μόνον ἡ Κύπρος [ἀπέμενε]. Ἀλλ' ἡ λύσις αὕτη παρουσιάζει τὸ μειονέκτημα τῆς ἀδυναμίας ἐξασκήσεως τοῦ βασιλικοῦ *imperium* ἐπὶ τοῦ μέλλοντος νὰ ἀπομείνῃ ἐλεύθερον τμῆμα τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ ἐδάφη μὴ ἐλληνικά. Διὰ τοῦτο εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην, προσέθεσα, νὰ παρακαλέσω καὶ πάλιν ὑμᾶς ὅπως ἐξετάσητε μεθ' ὅλου τοῦ ἐνδιαφέροντος τὴν περίπτωσιν ταύτην καὶ εἰσηγηθῆτε εἰς τὴν βρετανικὴν Κυβέρνησιν τὴν παραχώρησιν τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ τουλάχιστον τοῦ τμήματος ἐκείνου αὐτῆς ἐνθα θὰ ἐγκαθίστατο ἐνδεχομένως ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς, ἵνα οὕτω καταστῇ δυνατὴ ἡ μεταφορὰ αὐτῆς ἐκεῖ καὶ ἡ ἐνάσκησις τοῦ βασιλικοῦ *imperium* ἐπὶ ἐλληνικοῦ ἐδάφους.

Ὁ κ. Eden ἠρώτησεν ἂν δὲν θὰ ἡτο δυνατὴ ἡ μεταφορὰ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Δωδεκάνησον. Βεβαίως, ἀπήντησα, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν Ρόδον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς. Ὁ κ. Eden εἶπε τότε ὅτι τὸ ζήτημα τῆς προσωρινῆς ἔδρας τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως θὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐξετάσεως κατὰ τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιστροφὴν του καὶ θὰ ἐξετασθῇ συγχρόνως ἡ περὶ Κύπρου παράκλησις μας μεθ' ὅλη τῆς δυνατῆς εὐμενείας⁹.

Αν η διαμόρφωση της ελληνικής στάσης δεν αφήνει ανοιχτά ερωτήματα, η διευκρίνιση της αντίστοιχης βρετανικής απαιτεῖ ενδελεχέστερη διερεύνηση. Ποιὰ ἦταν τα ὄργανα που προσδιόρισαν τὴν ἀπόφαση τοῦ Λονδίνου

9. Αλ. Κοριζής (σημείωμα), 1 Απριλίου 1941, βλ. *Ε.Δ.Ε.*, σ. 181.

και ποιά έμελλαν να πρυτανεύσουν στη λήψη της; Στην οριστική, πράγματι, μορφοποίηση της, με ευθύνη του Υπουργικού Συμβουλίου, θα συμβάλουν φορείς κυβερνητικοί, κυρίως οι υπουργοί Εξωτερικών και Αποικιών και, τελικά, ο πρωθυπουργός, αλλά και ανεπίσημοι, όπως το Βασιλικό Ινστιτούτο Διεθνών Υποθέσεων (Royal Institute of International Affairs) –ημιεπίσημο γνωμοδοτικό όργανο του Φόρεϊν Όφφισ.

Σε επίπεδο, αρχικά, ενδοκυβερνητικό, αισθητή ήταν η απόκλιση στις απόψεις των υπουργών Εξωτερικών, αφενός, και Αποικιών, αφετέρου. Ο πρώτος θα φανεί διατεθειμένος, περισσότερο από κάθε άλλον μεταξύ των Βρετανών ιθυνόντων, να αναζητήσει λύση πρόσφορη να ικανοποιήσει, έστω και εν μέρει την ελληνική Κυβέρνηση. Πέρα και από τις εισηγήσεις αρμόδιων οργάνων του Φόρεϊν Όφφισ, εμπνευσμένες, όχι σπάνια και αυτές, από πνεύμα μετριοπάθειας, ο Άντονι Ήντεν, προτάσσοντας πάντοτε τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας, δεν παρέμεινε —στην ευρύτερη διάρκεια του πολέμου— αδιάφορος απέναντι στις ηθικές υποχρεώσεις που συνεπαγόταν για τη χώρα του η γενναία συνδρομή των Ελλήνων: αντίδραση έκδηλη, περισσότερο από το Κυπριακό, στο πλαίσιο των ζυμώσεων με αναφορά στο Δωδεκανησιακό ζήτημα¹⁰. Στον αντίποδα, ο υπουργός των Αποικιών θα προασπίσει την αρχή της διατήρησης, ανέπαφης, της βρετανικής κυριαρχίας στη Μεγαλόνησο. Το κείμενο της γνωμάτευσης του Ινστιτούτου Διεθνών Υποθέσεων, διευθυντής ο Άρνολντ Τόυνμπη, θα αναδείξει τους βαθύτερους λόγους —ιστορικούς, πολιτικούς, ακόμη και στρατηγικούς— που συνηγορούσαν υπέρ της αναγνώρισης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης στον κυπριακό λαό. Ο ίδιος, τέλος, ο πρωθυπουργός, χωρίς να συμμετάσχει άμεσα στην κυοφορία, θα διατυπώσει το τελικό πόρισμα, επιθέτοντας τη σφραγίδα μιας ψυχρής, βαθιά συντηρητικής, αλλά και έκδηλα καιροσκοπικής αντίληψης.

Μετά την υποβολή της ελληνικής πρότασης για την παραχώρηση, έστω και τμήματος, της Κύπρου, τα γεγονότα, στην ειδικότερη διαμόρφωσή τους υπό την καθοδήγηση της βρετανικής Κυβέρνησης, θα διαγράψουν μια τεθλασμένη πορεία προς την κατεύθυνση της τελικής απόρριψης. Στις 9 Απριλίου, τρίτη ημέρα της γερμανικής επίθεσης, προτού ακόμη συζητηθεί η εισήγησή του από τα αρμόδια όργανα της βρετανικής Κυβέρνησης, ο Κοριζής εξουσιοδότησε τον Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο, Χαράλαμπο Σιμό-

10. Η άποψη αυτή τεκμηριώνεται από στοιχεία που έχω αντλήσει από τα Γενικά Βρετανικά Αρχεία (Public Record Office) με αναφορά στο Δωδεκανησιακό Ζήτημα στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η σχετική μελέτη θα δημοσιευτεί στη διάρκεια του τρέχοντος έτους.

πουλο, να επισκεφθεί τον πρωθυπουργό και τον υπουργό των Εξωτερικών και να επαναλάβει εσπευσμένα το αρχικό αίτημα· αν, εν τούτοις, η αποδοχή του προσκρούσει «εἰς τὸ μὴ ἐπικαιρον μιᾶς ριζικῆς λύσεως», ὁ Ἕλληνας διπλωμάτης εντελλόταν να παρακαλέσει

ὅπως ἐξετασθῇ ἂν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραχωρηθῇ μία οἰαδήποτε λωρὶς τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως, ἐν περιπτώσει ἀναγκαστικῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πρωτεύουσας, σωθῇ ὁ Βασιλεὺς ἐκ τῶν κινδύνων ἐμπολέμου ζώνης καὶ κυβερνᾷ τὸ ἐλεύθερον τμῆμα τῆς χώρας του ἀπὸ ἐλληνικῆς γῆς.

Ακόμη, αν και αυτή η πρόταση προσέκοπτε σε σοβαρούς δισταγμούς, ο πρωθυπουργός άφηνε στη διάκριση του διπλωματικού εκπροσώπου του ανοιχτό το πεδίο για μια ύστατη υποχώρηση: η αποδοχή της έκκλησής του θα ήταν δυνατό «νὰ λάβῃ ἐν ἀνάγκῃ μορφήν προσωρινότητος, ἀφήνοντας τὴν βρετανικὴν Κυβέρνησιν κυρίαν πάσης εἰς τὸ μέλλον ὀριστικῆς ἀποφάσεως...»¹¹. Δύο ἡμέρες αργότερα, ὁ Γεώργιος Β΄ θα επαναλάβει τις ίδιες θέσεις στον Μάικλ Πάλαιρετ, Βρετανό πρεσβευτὴ στην Αθήνα¹².

Η πρώτη επίσημη αντίδραση του Λονδίνου, τρεις ἡμέρες αργότερα, απότοκη διαβουλεύσεων στους κόλπους της Κυβερνητικῆς Επιτροπῆς για την Εθνική Άμυνα, ήταν εντελώς αρνητική: η αγγλική Κυβέρνηση —τονιζόταν— βρισκόταν σε συνεννόηση με την Κυβέρνηση της Κύπρου για την εγκατάσταση του βασιλιά και της ελληνικής Κυβερνήσεως υπό καθεστώς ανάλογο με το αντίστοιχο των συμμάχων Κυβερνήσεων που είχαν προσωρινά εγκατασταθεῖ στη βρετανική πρωτεύουσα· δεν αντιμετώπιζε, κατά συνέπεια, τη μεταβίβαση της κυριαρχίας τμήματος της Μεγαλονήσου, ούτε και προσωρινά στην Ελλάδα¹³. Στην κοινοποίηση της απάντησης αυτής, από τον πρεσβευτὴ του Ηνωμένου Βασιλείου στην Αθήνα, ὁ Αλέξανδρος Κοριζῆς αντέδρασε ζωηρά. Ἰδού τι έσπευσε να μεταδώσει στον Ἕλληνα πρεσβευτὴ στο Λονδίνο, Χ. Σιμόπουλο:

Ἀπήντησα εἰς τὸν κ. Palaiet ὅτι ἀπάντησις αὐτὴ δὲν μᾶς ἱκανοποιεῖ. Ἐνομίσαμεν ὅτι ἡ ἀσφάλεια τοῦ Βασιλέως καὶ τὰ ὑποβαλλόμενα ὑφ' ἡμῶν ἐπιχειρήματα δικαιολογοῦν ἀπολύτως τὴν αἴτησιν ἡμῶν. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς αγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Βασιλεὺς θὰ μεταβῇ εἰς νῆσον ἐξ Ἑλλάδος ἀδιαφορῶν διὰ κινδύνους εἰς οὓς δύναται νὰ ἐκτεθῇ ἐκ τούτου, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι κατὰ τὰς τόσον δυσχερεῖς στιγμὰς ἃς διέρχεται ἡ Ἑλλάς δικαιούμεθα νὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ

11. Αλ. Κοριζῆς πρὸς Χ. Σιμόπουλο, 9 Ἀπριλίου 1941, *Ε.Δ.Ε.*, ὁ.π., σ. 100.

12. Αλ. Κοριζῆς πρὸς Χ. Σιμόπουλο, 12 Ἀπριλίου 1941, *Ε.Δ.Ε.*, ὁ.π., σσ. 205-06.

13. Αλ. Κοριζῆς πρὸς Χ. Σιμόπουλο, 13 Ἀπριλίου 1941, *Ε.Δ.Ε.*, ὁ.π., σσ. 207-09.

αιτήσεώς μας τοσούτω μᾶλλον ὅσον τὸ μέτρον δὲν θὰ προεδίκαζεν ὀριστικὴν παραχώρησιν».

Καταλήγοντας, ο πρωθυπουργὸς ἔδινε στον Χ. Σιμόπουλο τὴν ἐντολὴ νὰ ἐπαναφέρει τὸ αἶτημα στο ἀνώτατο κλιμάκιο συγκεκριμένα με τὸν Ἦντεν καὶ νὰ ἐμμείνει στὴν παραχώρηση ἔστω καὶ τμήματος τοῦ κυπριακοῦ ἐδάφους¹⁴.

Ἡ συνάντηση τοῦ Ἑλλήνα διπλωμάτη με τὸν Βρετανὸ ὑπουργό των Ἐξωτερικῶν πραγματοποιήθηκε τὴν ἐπόμενη ἡμέρα, 14 Ἀπριλίου:

Εἶδον πρὸ ὀλίγου κ. Ἦντεν, εἰς ὃν ἀνεκοίνωσα ἀπογοήτευσιν ἦν προεκάλεσεν ἀπάντησις αὐτοῦ καὶ παρεκάλεσα ἐπιμόνως ὅπως ἀναθεωρηθῇ ἀπόφασις Κυβερνήσεως καὶ γίνῃ δεκτὴ πρότασις ἡμῶν. Κύριος Ἦντεν μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἐλυπεῖτο ὅτι ἀπάντησις αὐτοῦ δὲν ἐκρίθη ἱκανοποιητικὴ καί, ἀναφερόμενος εἰς δύο συνομιλίας ἃς ἔσχε μεθ' ἡμῶν, μοὶ εἶπεν ὅτι εἶχεν ἤδη παραστήσει ὑμῖν δυσχερείας ἀποδοχῆς προτάσεως ἡμῶν. Μοὶ προσέθηκεν ὅτι τίθεται εἰς λίαν στενόχωρον θέσιν, διότι ἐπιθυμία τοῦ ἦτο πράξῃ πᾶν δυνατὸν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἐθεώρει ἀπόφασιν Α.Μ. Βασιλέως λίαν παρακεκινδυνευμένην. Ἐπέμεινα ὅτι ἔδει νὰ ἀναλογισθῇ κρίσιμον συνθηκῶν καὶ ἐξεύρη τρόπον ἱκανοποιήσεως ἡμῶν. Κύριος Ἦντεν, μοὶ εἶπεν ὅτι δὲν ἔβλεπεν οὐδὲν ἐμπόδιον εἰς ἄσκησιν δικαιωμάτων Α.Μ. Βασιλέως κατὰ ἐνδεχομένην ἐν Κύπρῳ παραμονὴν αὐτοῦ ὑφ' ἃς συνθήκας καὶ οἱ ἐνταῦθα διαμένοντες ξένοι ἀρχηγοὶ κρατῶν. Ἐπέμεινα ἐκ νέου ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως γοήτρου εἰς τὰς παρούσας στιγμὰς ἐνεδεικνύετο μιὰ χειρονομία ἐκ μέρους Κυβερνήσεώς του. Κύριος Ἦντεν προφανῶς στενοχωρημένος μοὶ εἶπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο μοὶ δώσῃ ἀπάντησιν πρὶν ἢ συνεννοηθῇ μετὰ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅπερ θὰ συνήρχετο ἐσπέραν ταύτην καὶ πρὸ τοῦ ὁποίου θὰ ἔφερε ζήτημα· ἀλλὰ μοὶ ἐτόνισεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ τρέφω αἰσιοδοξίαν, διότι τὸ ζήτημα ἦτο λίαν πολὺπλοκον καὶ δυσχερές¹⁵.

Ἡ συζήτηση τοῦ θέματος στο βρετανικὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο, τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας, δὲν συνετέλεσε ἀμεσα στὴν προώθηση τοῦ ἐλληνικοῦ αἰτήματος, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀνέστειλε τὸ διάλογο ἐπὶ τοῦ ἐπίμαχου ἐθνικοῦ ζητήματος. Ἀρχικὰ αποκρούστηκε κάθε πιθανότητα ἀμεσῆς ἐκχώρησης κυριαρχικῶν δικαιωμάτων, ἐνῶ ἐπαναβεβαιώθηκε ἡ πρόθεση γιὰ τὴν παροχὴ διευκολύνσεων στὴ Μεγαλόνησο —σύμφωνα με τὴν ἀποψη ποὺ εἶχε διατυπωθεῖ —τὴν προηγούμενη— ἀπὸ τὴν Επιτροπὴ γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἀμυνα

14. Ὁ.π..

15. Χ. Σιμόπουλος (Λονδίνο) πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 14 Ἀπριλίου 1941, *Ε.Δ.Ε.*, ὁ.π., σ. 209.

και είχε, ήδη, κοινοποιηθεί στην Αθήνα. Στο σημείο όμως αυτό, ο Άντονι Ήντεν επεσήμανε ότι η ελληνική Κυβέρνηση, με νεώτερο τηλεγράφημά της, εμμένει σταθερά στο αίτημα για την εκχώρηση εδαφικής λωρίδας, έστω και περιορισμένης έκτασης:

Οι αμέσως επόμενες ημέρες θα ήταν δυνατό να αποδειχτούν πολύ δύσκολες για την Ελληνική Κυβέρνηση και κατέχομαι από τη διακαή επιθυμία να μη δώσω απάντηση αρνητική σε ένα αίτημα το οποίο αντανακλά την έντονη ευαισθησία της.

Απερίφραστα αρνητική εκδηλώθηκε, τότε, η αντίδραση του υπουργού των Αποικιών: αφότου μια ισχυρή μερίδα στην Κύπρο έχει ταχθεί ανεπιφύλακτα υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα, η άσκηση κυριαρχικών δικαιωμάτων της ελληνικής Κυβέρνησης και του Βασιλέως των Ελλήνων σε ένα τμήμα της, θα καταστήσει αδύνατη την εξακολουθητική διατήρηση της εξουσίας από τον Βρετανό κυβερνήτη... Τελικά, οι απόψεις των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου συνέκλιναν στην εξουσιοδότηση του υπουργού των Εξωτερικών

να τηλεγραφήσει προκειμένου να επιβεβαιώσει την έγκριση ως ορθού του σχεδίου για τη μετάβαση της ελληνικής Κυβέρνησης, εφόσον θα υποχρεωνόταν να εγκαταλείψει την Ελλάδα, σε πρώτη φάση στην Κρήτη, καθώς και την πρόθεση να συζητηθεί από κοινού το σχέδιο για την Κύπρο σε μεταγενέστερη ημερομηνία¹⁶.

Η οριστική απάντηση του Λονδίνου θα δοθεί, δύο περίπου μήνες αργότερα, όταν θα έχει πλέον καταληφθεί από το Γερμανό εισβολέα και η τελευταία σπιθαμή εθνικής επικράτειας. Αμετακίνητη στο αίτημά της, η ελληνική Κυβέρνηση, υπό νέο πρωθυπουργό, τον Εμμανουήλ Τσουδερό, είχε σταθερά επαναλάβει τα επιχειρήματα που συνηγορούσαν αποφασιστικά υπέρ της παραχώρησης της Κύπρου. Ήδη όμως οι Βρετανοί είχαν εισαγάγει το ερώτημα αν η Κύπρος αποτελούσε, πράγματι, έδαφος ασφαλέστερο από την Κρήτη¹⁷. Η τελική απόφασή τους ήταν απότοκη, αφενός,

16. Public Record Office: Cabinet Papers [CAB] 65/22 (War Cabinet's proceedings, April 14, 1941).

17. Παράλληλα με την προσδοκία μιας εθνικής λύσης του ζητήματος της Κύπρου μετά τον πόλεμο, ο Εμ. Τσουδερός ανανέωσε, με νέο υπόμνημα προς την Βρετανική Κυβέρνηση, την σχετική πρόταση του προκατόχου του. Ιδού πώς καταγράφει ο Τσουδερός τις απόψεις που ανέπτυξε στον Άγγλο πρεσβευτή στην Αθήνα: «Υπεστήριξα τή γνώμη ότι θα έπρεπε νά καταφύγωμε στην Κύπρο. Επίστευα, καί περί αὐτοῦ εἶχεν εἰδοποιηθῇ καί ὁ ἐν Λονδίνῳ Πρέσβυς μας διὰ νά τὸ ἔχη ὑπ' ὄψιν καί νά τὸ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ἡ ὑποχώρησή μας στὴ δεύτερη αὐτὴ Ἑλληνικὴ Μεγαλόνησο τῆς Μεσογείου, τὴν Κύπρο, θὰ ἦτο μιά ἠθικὴ ἐνίσχυση τοῦ μαχομένου Ἑθνους πρώτου μεγέθους σὰν συμβολισμὸς τῆς μεταπολεμικῆς τῆς τύχης.

της σφαιρικής ανάλυσης των γενικότερων στρατηγικών πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων του Ηνωμένου Βασιλείου στην ανατολική μεσόγειο και, αφετέρου, της ειδικότερης διερεύνησης των πιθανοτήτων ανάληψης μιας επιθετικής πρωτοβουλίας του Βερολίνου με στόχο τη Μεγαλόνησο· και συνεπέραναν

ότι ο υπουργός των Εξωτερικών δεν θα όφειλε να εγκαινιάσει στο στάδιο αυτό συζητήσεις με την ελληνική Κυβέρνηση πάνω στο μέλλον της Κύπρου. Αν, μολοντούτο, —κατέληγε η απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου— ανακύψει σχετικό θέμα, μπορούμε να απαντήσουμε ότι είμαστε προετοιμασμένοι να συζητήσουμε μαζί της το μέλλον της Κύπρου μετά τον πόλεμο στο πλαίσιο του γενικότερου διακανονισμού των όρων της ειρήνης¹⁸.

Αντίδραση αρνητική, ως προϊόν ομόθυμης ταυτόσημης τοποθέτησης των αρμοδίων φορέων; Κατά συγκυρία ιδιόμορφη, όχι. Η οριστική απόρριψη του ελληνικού αιτήματος, η άρνηση ακόμη και του διαλόγου με αντικείμενο τη μελλοντική εκχώρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων στη Μεγαλόνησο, υπήρξε απόρροια, κυρίως, της αντίθεσης ενός ή δύο κορυφαίων οργάνων της βρετανικής Κυβέρνησης, του υπουργείου Αποικιών και, πρωταρχικά, του ίδιου του πρωθυπουργού. Θα ήταν, μάλιστα, δυνατό να παρατη-

«Είπα εις τὸν Ἀγγλὸν Πρέσβυν ὅτι προσδοκῶ ἐθνικὴ λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς Κύπρου μετὰ τὸν πόλεμον: «Ἡ Ἑλλάς, με ἀρχηγὸν τὸν Βασιλέα τῆς —ἔγραφα εἰς ἓνα ὑπόμνημα ποὺ τοῦ ἐπέδωκα— ἐτήρησε σταθερὰν καὶ γενναίαν στάσιν εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἀξονος πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς συμμαχικῆς ὑποθέσεως. Τὰ δεινὰ ὁμῶς τοῦ ἀγῶνος δύνανται νὰ κάμψουν τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς, καὶ θὰ ἤξιζε δι' ἓνα λαὸν ὡς τὸν Ἑλληνικόν, νὰ τονωθῇ εἰς τὴν ὑπεράνθρωπον προσπάθειάν του, με ἐνδείξεις ἀπὸ μέρους τῶν συμμάχων, ὅτι ἐκτιμᾶται ἡ θυσία του καὶ ὅτι ἐν καιρῷ θὰ δικαιωθοῦν τὰ ἐθνικὰ αἰτήματά του. Πρὸς τοῦτο, θὰ συνετέλει ἡ παραχώρησις τῆς Κύπρου εἰς τὸν Βασιλέα Γεώργιον Β', ὅπως ἐγίνε ἄλλοτε διὰ τὰς Ἰονίους Νήσους, αἱ ὁποῖαι παρεχωρήθησαν εἰς τὸν πάππον του Γεώργιον Α'. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ὁ Βασιλεὺς θὰ διοικοῦσε τὴν νῆσον με τὴν ὑπάρχουσαν ἐκεῖ βρεταννικὴν διοικητικὴν ὑπαλληλικὴν διάρθρωσιν. Θὰ μᾶς ἐδίδετο οὕτω ἡ δυνατότης, ἐὰν ὑποχρεωθῶμεν νὰ ἀποχωρήσωμεν ἀπὸ τὴν Κρήτην, νὰ καταφύγωμεν ἐκεῖ καὶ νὰ εἴμεθα Ἕλληνες μεταξὺ Ἑλλήνων. Παντοῦ ἄλλοῦ θὰ εἴμεθα ξένοι πρόσφυγες» (βλ. Ἑ. Ἰ. Τσουδερός, Διπλωματικά παρασκήνια, 1941-1944, Αθήνα, 1950, σσ. 82-90. Πρβλ. Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχεῖο 1941-1944*, τ. Α', Αθήνα, 1990, σσ. 22-23). Οι βρετανικές θέσεις, σε απάντηση των εισηγήσεων Τσουδερού, καταγράφονται στην αλληλογραφία μεταξύ Πάλαιρετ και Ἦντεν. Πέρα ἀπὸ τὴν ανασφάλειά της, τονίζει ὁ υπουργὸς τῶν Εξωτερικῶν, ἡ Κύπρος, «ὅταν τῇ στιγμῇ αὐτῇ ὑπόκειται στὸν κίνδυνον ἐπίθεσης, εἶναι ἀπενυχταῖο νὰ αποτελέσει τὸ ἀντικείμενο προσφοράς στὴν Ελλάδα» (F.O. 371/29884, Palaioret to Eden, May 3; Eden to Palaioret, May 6, 1941).

18. F.O. 371/29846, Extract from War Cabinet Conclusions, June 2, 1941.

ρηθεί ότι η διαδικασία που είχε εγκαινιαστεί στις 27 Μαρτίου μετά την ανάθεση από το Φόρεϊν Όφφισ της εντολής για τη συστηματική διερεύνηση του θέματος στο Βασιλικό Ινστιτούτο Διεθνών Υποθέσεων¹⁹ προοιωνίζε, σε πρώτη φάση, την θετική μάλλον αντιμετώπιση ελληνικής πρότασης!

Το πόρισμα, πράγματι, της έκθεσης που συντάχθηκε από το Τμήμα Έρευνας Εξωτερικών Υποθέσεων του σημαντικού αυτού ιδρύματος αντιμετώπιζε ευνοϊκά την ενσωμάτωση της Μεγαλονήσου: υπογραφή, H. Beeley²⁰. Στο πολιτικό πεδίο —αποφαινόταν— η βαθμιαία ένταση του εθνικού αναβρασμού δεν αφήνει σοβαρά περιθώρια ούτε καν για την επάνοδο σ' ένα σύστημα φιλελεύθερης διακυβέρνησης, χωρίς τον κίνδυνο να απολεσθεί ο έλεγχος από την κεντρική εξουσία· παράλληλα, κρινόταν ως «αντίθετο στις παραδόσεις και γενικότερα, στά συμφέροντα της βρετανικής αυτοκρατορίας» να διατηρεί καθεστώς πολιτικής υποτέλειας σε βάρος ενός λαού, του οποίου το κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο «δικαιολογεί την απαίτηση της αυτοδιάθεσης». Ειδικότερα, η έκθεση υπογράμμιζε: η παρουσία ενός ανικανοποίητου και εχθρικού πληθυσμού θα ήταν δυνατό να αποτελέσει παράγοντα αδυναμίας, ικανό να φέρει σε δύσκολη θέση την επικυρίαρχη δύναμη σε στιγμή κρίσης, ή ακόμη και να εξουδετερώσει ολοκληρωτικά τα πλεονεκτήματα, στο όνομα των οποίων διατηρεί, μέχρι σήμερα, την εξουσία της· η διάσταση ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό και τις βρετανικές αρχές θα ήταν δυνατό να επιδράσει αρνητικά στην εξέλιξη γενικότερα των αγγλοελληνικών σχέσεων· η προσφυγή στη λύση των μερικών παραχωρήσεων, αντί να κατευνάσει, θα ενίσχυε την επιθυμία για ένωση με την Ελλάδα.

Στο στρατηγικό πεδίο, η ιδέα της παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα προσφερόταν —σύμφωνα με την Έκθεση Beeley— για να δικαιολογήσει ορισμένες επιφυλάξεις, όχι όμως ιδιαίτερα σοβαρές. Οι επιπτώσεις μιας παρόμοιας λύσης έμελλαν να εξαρτηθούν από τις γενικότερες εξελίξεις στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου και τη διατήρηση ή την απώλεια άλλων στρατηγικών ερεισμάτων στον ευαίσθητο αυτό χώρο. Το βρετανικό ενδιαφέρον συνεχόταν με την επίκαιρη —έστω και μειωμένη σε σχέση με το παρελθόν— στρατηγική σημασία της Μεγαλονήσου και με την ανάγκη να αποτραπεί η επιβολή ελέγχου από τρίτη δύναμη. Η εξυπηρέτηση όμως των συμφερόντων αυτών δεν αντέφασκε αναγκαστικά με την παραχώρηση της Κύπρου, αν η μεταβίβαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων συνοδευόταν με την εκχώρηση, από την Ελλάδα, ή την ενοικίαση ναυτικών ή αεροπορικών βά-

19. Public Record Office: R. 3353/198/19, P. Nichols to A. Toynbee, March 27, 1941.

20. Memorandum by the Royal Institute of International Affairs: Cyprus (F.O. 371/29846).

σεων —για συγκεκριμένο ή και απεριόριστο χρόνο: ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε ήδη προτείνει τη ρύθμιση αυτή από το βήμα της ελληνικής Βουλής, πριν από δέκα χρόνια.

Αν, όπως φαίνεται πιθανό —υπογραμμίζοταν συμπερασματικά— η λύση αυτή έχει ως πρώτο αποτέλεσμα την παγίωση φιλικών σχέσεων ανάμεσα στο βρετανικό προσωπικό και το γηγενή πληθυσμό, τα βρετανικά συμφέροντα στην Κύπρο θα διασφαλιστούν πληρέστερα απ' ό,τι σήμερα.

Οπωσδήποτε, χωρίς να αποδοθεί καθοριστικός ρόλος, δεν παραγνωρίζονταν από τους συντάκτες της έκθεσης τα συμφέροντα της μουσουλμανικής μειονότητας και οι «στρατηγικές ανησυχίες» της τουρκικής Κυβέρνησης: όσες ρυθμίσεις, εντούτοις, θα κρινόταν ενδεχομένως σκόπιμο να προβλεφθούν δεν συσχετιζονταν με το καθεστώς της εδαφικής κυριαρχίας. Η παραίτηση, εξ άλλου, της Άγκυρας από κάθε κυριαρχικό δικαίωμα —σύμφωνη και με θεμελιακές αρχές της κεμαλικής ιδεολογίας— είχε και συμβατικά επιβεβαιωθεί με το άρθρο 15 της Συνθήκης της Λωζάνης²¹.

Προτού συντάξει την εισήγησή του προς το Υπουργικό Συμβούλιο, ο υπουργός των Εξωτερικών μελέτησε επισταμένως, σε συνεργασία με την αρμόδια υπηρεσία του Φόρεϊν Όφφισ, το περιεχόμενο της εμπεριστατωμένης έκθεσης του Ινστιτούτου Διεθνών Υποθέσεων. Τα στελέχη του τμήματος Νότιας Ευρώπης είχαν σχολιάσει επιμελώς το κείμενο. Ο E.R. Warner είχε ταχθεί υπέρ της παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα πριν από τη λήξη του πολέμου, αφού διασφαλιζόταν η διατήρηση στρατηγικών βάσεων σε ελληνικό νησιωτικό έδαφος της ανατολικής Μεσογείου: «Έφόσον μαχόμαστε για τη δημοκρατία, είναι φανερό ότι θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο για οποιαδήποτε κυβέρνηση σ' αυτή τη χώρα να διατηρήσει το σημερινό καθεστώς στην Κύπρο μετά τη νίκη της δημοκρατίας». Ο R.J. Bowker δεν ήταν, ούτε αυτός, αντίθετος στην αρχή της παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα: εξέφραζε όμως το φόβο μήπως η χειρονομία αυτή δημιουργήσει την εντύπωση ότι η Αγγλία δεν διαθέτει τη δύναμη να υπερασπιστεί το νησί σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης και μεταθέτει την ευθύνη στους Έλληνες. Ο P. J. Dixon ήταν απόλυτα αρνητικός: η πιθανή μεταβολή τόσο των γενικών όσο και των ειδικότερων στρατηγικών δεδομένων στη γεωγραφική ζώνη της ανατολικής Μεσογείου θα ήταν δυνατό να καταστήσει την Κύπρο, μετά τη

21. C. Svolopoulos, "The Lausanne Peace Treaty and the Cyprus problem", *Greece and Great Britain during World War I*, Thessaloniki (Institute for Balkan Studies), 1985, σσ. 233-45.

λήξη του πολέμου, στρατηγικό έρεισμα απαραίτητο για την Αυτοκρατορία. Ο H. Nichols, προϊστάμενος του τμήματος νοτιοανατολικής Ευρώπης, αφού χαρακτήριζε το υπόμνημα «χρήσιμο», έκρινε απρόσφορη κάθε απόφαση πριν από τη λήξη του πολέμου. Τέλος, ο Sir Orme Sargent, υφυπουργός των Εξωτερικών, παρατηρούσε ότι θα είναι χρήσιμη η προσφυγή στο κείμενο της έκθεσης «όταν θα έχει έλπισει ο χρόνος για να εξεταστεί το μέλλον της Κύπρου» και απέκλειε τη δυνατότητα της άμεσης ριζικής αντιμετώπισης του ζητήματος²².

Στην εισήγησή του προς το Υπουργικό Συμβούλιο, ο Ήντεν ήταν έκδηλα επηρεασμένος από τις θέσεις του Βασιλικού Ινστιτούτου· ταυτόχρονα όμως κατέβαλε προσπάθεια να μην αποκλίνει από τη συνισταμένη των απόψεων της διπλωματικής ιεραρχίας. Συγκεκριμένα, συγκεφαλαίωνε, χωρίς να εκφράζει οποιαδήποτε επιφύλαξη, τις βασικές διαπιστώσεις της Έκθεσης Beeley· και φαινόταν, μάλιστα, να υιοθετεί τις προτάσεις για την υπερκέρραση όσων προσκομμάτων παρεμβάλλονταν καθ' οδόν προς την ενωτική λύση, σε συνάρτηση ειδικότερα με τη διασφάλιση των στρατηγικών συμφερόντων της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, συνδύαζε την εξέταση των σταθερών παραμέτρων της κυπριακής υπόθεσης με την αντιμετώπιση του επίφοβου ενδεχόμενου μιας γερμανικής πρωτοβουλίας για την απόδοση της Μεγαλονήσου στην υποτελή κυβέρνηση της Αθήνας, τονίζοντας:

Όταν ήμουν πρόσφατα στην Αθήνα, ερωτήθηκα αν η κυβέρνηση της Α.Μ. ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει στην άμεση εξαγγελία της απόφασης ότι θα παραχωρήσει το νησί μετά τον πόλεμο. Θα ήταν δυνατό, κατά συνέπεια, να θεωρηθεί ασυνεπές αν προχωρήσουμε, τώρα, σε μια οριστική προσφορά. Η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα υπό τις σημερινές συνθήκες θα φαινόταν, γενικώς, σαν πράξη πανικού. Καταλήγοντας, προσανατολιζόταν σε περισσότερες εναλλακτικές δυνατότητες, χωρίς να αποκλείει και αυτή την προκαταρκτική συμφωνία μεταξύ των δύο κυβερνήσεων βρετανικής και ελληνικής, πάνω στους όρους, υπό τους οποίους θα ήταν, μετά τον πόλεμο, δυνατό να παραχωρηθεί η Κύπρος²³.

Η μετριοπαθής εισήγηση του υπουργού των Εξωτερικών ήταν μοιραίο, κατά την επικείμενη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου, να προκαλέσει τη ζωντανή αντίδραση του υπουργού των Αποικιών. Προτού όμως εκδη-

22. F.O. 371/29846, [Παρατηρήσεις στο υπόμνημα Beeley].

23. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs "Future of Cyprus", May 31, 1941 (F.O. 371/29846).

λωθεί, πράγματι, η επικίνδυνη αυτή απόκλιση, ο Ουίνστον Τσώρτσιλ θα αναστείλει, ουσιαστικά με δική του πρωτοβουλία, την αναζήτηση λύσης ικανής να ανταποκριθεί έστω και σε βάση μακροπρόθεσμη, στο ελληνικό αίτημα. Ενήμερος πάνω στις απόψεις που είχαν διατυπωθεί, ο πρωθυπουργός κατέγραψε, στις 2 Ιουνίου, ημέρα σύγκλησης του Υπουργικού Συμβουλίου, το ιδικό του πόρισμα έχοντας αναγνώσει, τελευταίος, την πρόταση του Ήντεν:

Είναι κατά πολύ προτιμότερο να αφήσουμε προς ρύθμιση μετά τον πόλεμο όλα τα θέματα που αφορούν εδαφικές ανακατατάξεις. Αν αποκλίνουμε, έστω και μία φορά, από αυτή την αρχή, πολλές άλλες δύσκολες περιπτώσεις θα ήταν δυνατό να ανακύψουν. Δεν νομίζω ότι πρέπει να παραχωρήσουμε έστω και μία ίντσα βρετανικού εδάφους στη διάρκεια του πολέμου... Έχω παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς ό,τι έχει συμβεί στην Κύπρο αφότου επισκέφθηκε το νησί και συνέταξα ένα υπόμνημα σχετικά με tribute περί το τέλος του 1907. Υποθέτω ότι είσθε πληροφορημένοι για την ύπαρξη ενός υπολογίσιμου μουσουλμανικού πληθυσμού στην Κύπρο, που υπήρξε πάντοτε απόλυτα νομιμόφρων απέναντί μας και θα αισθανόταν δυσάρεστα αν υποβαλλόταν σε καθεστώς ελληνικής κυριαρχίας²⁴.

Ήταν φανερό ότι ούτε η παρέλευση τεσσάρων δεκαετιών, στη διάρκεια των οποίων είχαν συντελεστεί καταλυτικές μεταβολές στους κόλπους της διεθνούς κοινωνίας, αλλ' ούτε και η κραταιά αντίσταση των Ελλήνων, μόνων συμμαχητών της χώρας του στην ευρωπαϊκή ήπειρο, είχαν αρκέσει για να κάμψουν την εμμονή του μεγάλου συντηρητικού ηγέτη στη διατήρηση ακέραιης της βρετανικής αποικιακής αυτοκρατορίας· ή και να κλονίσουν την πεποίθησή του ότι η Τουρκία ήταν, ταυτόχρονα, απαραίτητη και διαθέσιμη να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της²⁵. Οπωσδήποτε, η ισχυρή παρουσία του εθνικού φαινομένου στην Κύπρο τον είχε εντυπωσιάσει —ήδη από το 1907:

Οπουδήποτε και αν πήγα έγινα δεκτός από τον ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος αποτελεί τα τέσσερα πέμπτα των νησιωτών, με ελληνικές σημαίες και ελληνικά τραγούδια, με περιπαθείς εκκλησίες στη μεγαλοψυχία και τις φιλελεύθερες παραδόσεις της Μ. Βρετανίας, προκει-

24. F.O. 371/29846, [Χειρόγραφες παρατηρήσεις πρωθυπουργού], June 1, 1941.

25. B.R. Kuniholm, *The origins of the Cold War in the Near East. Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, Princeton Univ. Press, 1980, σ. 70 πρβλ. S. Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War*, Cambridge Univ. Press, 1989, σ. 186.

μένου να τους επιτραπεί να ενωθούν με την Ελλάδα, να τους αποδοθεί η ελευθερία.

Η τελική διαπίστωσή της, εντούτοις, παρέμενε έκτοτε αναλλοίωτη — ακόμη και κατά τη λεκτική εκφορά της:

Αν πραγματοποιηθεί η Ένωση με την Ελλάδα, η ζωή των εντοπίων Μουσουλμάνων, που υπερβαίνουν το ένα πέμπτο του πληθυσμού και έχουν επιδείξει απέναντί μας τη μέγιστη δυνατή φρόνηση και καλή διαγωγή, θα αποβεί δυσβάστακτη στο έπακρο, και θα υποβληθεί σε καθεστώς καταπίεσης ή *frozen out*, όπως ακριβώς σε παλαιότερους χρόνους είχε συμβεί, όταν υπέφεραν οι Έλληνες²⁶.

Σταθερή εμμονή στην παραγνώριση της ειδοποιού διαφοράς μεταξύ αυτονόητων δικαιωμάτων της πλειοψηφίας και νόμιμων απαιτήσεων της μειοψηφίας, σε εφαρμογή της κλασικής δημοκρατικής αρχής!

Τα γεγονότα, στη διαπλοκή τους, αποφαίνονται εύγλωττα και κάθε εξεζητημένη απόπειρα ερμηνείας απειλεί να αποδυναμώσει το βάρος και το κύρος της μαρτυρίας τους. Οπωσδήποτε όμως παραμένει ανοιχτό το πεδίο για τη διατύπωση ορισμένων συγκεκριμένων υποθέσεων, η ισχύς μάλιστα των οποίων διαπερνά χρονικά το συγκεκριμένο περιστατικό.

Μεταξύ των Βρετανών διατηρούνταν, εξακολουθητικά ενεργές και ισχυρές, οι δυνάμεις αντίδρασης απέναντι στο μείζον αίτημα των λαών για αυτοδιάθεση, ως δικαιώματος καταρχήν αυτονόητου. Υπήρχαν όμως παράλληλα και δυνάμεις υπολογίσιμες ήδη στο επίπεδο και της εξουσίας, διατεθειμένες να συζητήσουν σοβαρά την προοπτική της παραχώρησης τουλάχιστο της Κύπρου στην Ελλάδα. Η αξιοποίησή τους, εντούτοις, προς όφελος της εθνικής υπόθεσης αποτελούσε συνάρτηση κατάλληλου χρονισμού και, παράλληλα, διεθνούς παρουσίας μιας Ελλάδας ισχυρής και αξιόπιστης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, την άνοιξη του 1941, η σύζευξη των δύο αυτών παραγόντων δεν λειτούργησε όσο αποδοτικά είχε αρχικά υπολογιστεί. Ενώ, πράγματι, η χρονική στιγμή της διατύπωσης του ελληνικού

26. Public Record Office: Colonial Office [C.O.] 883/7, "Condition of Cyprus": memorandum by Mr. Churchill, October 19, 1907 (Conf. Prints, Mediterranean no. 65). Η παράθεση των απόψεων που ο Τσώρτσιλ διατύπωσε στις απόρρητες αναφορές του στο Κυπριακό ζήτημα αποδεικνύουν ότι η εντύπωση για την ευνοϊκή, καταρχήν, τοποθέτησή του οφείλονται σε δημόσιες δηλώσεις του, μέσω των οποίων απλώς διαδήλωνε την πεποίθησή του στην προσήλωση των Ελλήνων της Μεγαλονήσου στην ενωτική επιδίωξη. Σχετικά με την εντύπωση αυτή, βλ. G: S : Georghallides, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: the causes of the 1931 crisis*, Λευκωσία, 1985, σσ. 240, 320.

αιτήματος συνέπεσε με πραγματικές καταστάσεις, πρόσφορες να ευνοήσουν την αποδοχή του, η κυοφορία και, τελικά, η διατύπωση της οριστικής απόφασης του Λονδίνου ανακοινώθηκε όταν είχε πλέον ολοκληρωθεί η κατάκτηση της Ελλάδας από τα στρατεύματα του Άξονα. «Διακατέχομαι από την διακαή επιθυμία να μη δώσω απάντηση αρνητική», είχε τονίσει ο Ήντεν στις 14 Απριλίου· στις 2 Ιουνίου, ενώπιον και πάλι του Υπουργικού Συμβουλίου, εξέφραζε το φόβο μη τυχόν η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα εκληφθεί, «υπό τις παρούσες συνθήκες», ως «πράξη πανικού»²⁷.

Απέμεινε, άραγε, ο,τιδήποτε, αν όχι ως κεκτημένο, τουλάχιστο ως υποθήκη, από την άκαρπη απόπειρα της ελληνικής Κυβέρνησης να εκμαιεύσει μια θετική βρετανική χειρονομία στην Κύπρο; Η απάντηση, αρνητική, συνέχεται με τη βαθμιαία εξάλειψη, στη ροή του πολέμου, της δεύτερης αναγκαίας προϋπόθεσης για την αποτελεσματική προάσπιση των εθνικών συμφερόντων στο διεθνή χώρο —μετά τον κατάλληλο χρονισμό: της παρουσίας ελληνικών κυβερνήσεων με ισχύ και κύρος. Ακριβώς, όμως, η διαίρεση των Ελλήνων, ενώ συνέχιζαν να διεξάγουν τον σκληρό ένοπλο αγώνα στο πλευρό των συμμάχων, κατέληγε —σύμφωνα με παρατήρηση του Τσώρτσιλ που επανέλαβε στην πλατεία Συντάγματος ο Γ. Παπανδρέου— να «αμαυρώσει η λάμψη» της εποποιίας του 40-41. Η έγκαιρη προειδοποίηση του Εμμ. Τσουδερού, για την ύπαρξη εκείνων «που περιμένουν μιάν έσωτερικήν αστάθειαν έν Έλλάδι διά νά ύπεκφύγουν από τās ήθικās ύποχρεώσεις των», θα ήταν δυνατό να ηχήσει και ως ευθεία αναφοράς τη στάση των Βρετανών στους Έλληνες της Κύπρου απέναντι στο αίτημα για την αναγνώριση του αυτονόητου δικαιώματός της.

Πράγματι, η ανάγκη της αναφοράς στους παράγοντες που προσδιόρισαν την έκβαση της συγκεκριμένης απόπειρας για την επιλογή του εθνικού θέματος της Κύπρου δεν θα όφειλε να απολήξει σε συλλογιστική που αντανάκλα μόνη την ψυχρή λογική των δυναμικών ισορροπιών. Η ανθρωπότητα, στη χοάνη της ανελέητης πολεμικής δοκιμασίας, κλήθηκε να επιλέξει ανάμεσα στην εμμονή ή την απόκλιση από την πορεία προς μια ορθολογική οργάνωση της διεθνούς ζωής, ως μέσου για τη διασφάλιση της ειρήνης και την προάσπιση ης ελευθερίας των ατόμων και των λαών. Οι δυτικοί σύμμαχοι είχαν υψηλόφωνα κηρύξει την προσήλωσή τους στην επιδίωξη αυτή —κορυφαία εκδήλωση η εξαγγελία του Χάρτη του Ατλαντικού από το Ρούσβελτ και τον Τσώρτσιλ στις 14 Αυγούστου 1941. Τον Ιανουάριο του 1943, ένας Βρετανός βουλευτής —ονόματι Astor— υπέβαλε στη Βουλή των Κοινοτήτων το ερώτημα αν ο καταστατικός αυτός Χάρτης θα εφαρμοζόταν μετά τη λήξη του πολέμου σε κάθε περίπτωση· στη σκέψη του είχε τα Δω-

27. Βλ. παραπάνω, σσ. 225-226.

δεκάνησα, θα ήταν όμως δυνατό να είχε και την Κύπρο... Οι ιθύνοντες του Φόρεϊν Όφφισ καταλήφθηκαν από αμηχανία και ζήτησαν να αποσυρθεί η ερώτηση· αν όμως δεν αποσυρόταν, εισηγούνταν να δοθεί απάντηση αναγκαστικά καταφατική...²⁸. Τελικά, ο βουλευτής, υπό πίεση, απέσυρε την ερώτηση· για να την επαναφέρει όμως τον Ιούνιο του επόμενου έτους, 1944. Από το βήμα της Βουλής των Κοινοτήτων, ο Ήντεν επεσήμανε, τότε, ότι «τὸ μεταπολεμικὸ καθεστῶς τῶν Δωδεκανήσων δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀποφασιστεῖ τῇ στιγμῇ αὐτῇ». Ο βουλευτής αντέτεινε, ίσως και με δόση ειρωνίας: «Ἀσφαλῶς ὁ Χάρτης τοῦ Ἀτλαντικοῦ δὲν ἐξαιρεῖ ἐδάφη ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ μέλη τοῦ γενναίου ἑλληνικοῦ ἔθνους;» «Ὁχι κύριε —ἀπάντησε ὁ Ήντεν— πιστεύω ὅτι τὸ συμπέρασμά σας εἶναι κατὰ βάση ὀρθό»²⁹. Προσδοκίες εύλογες... Αλλά, έκδηλα, και αμηχανία, δηλωτική της εξακολουθητικής αμφιταλάντευσης —των ισχυρῶν κυρίως, ἀλλ' ὄχι μόνον— μεταξὺ των σκοπιμοτήτων που υπαγορεύει η δίψα για δύναμη και των υποχρεώσεων που, επιτέλους, αναμενόταν —μάταια, αλλοίμονο!— ὅτι θα επέβαλλε μετά την επικράτηση του συμμαχικοῦ μετώπου ο σεβασμός του δικαίου και η προσήλωση στις αρχές της ελευθερίας και της δημοκρατίας.

SUMMARY

CONSTANTINE SVOLOPOULOS: Greek Resistance to the Axis attack and Cyprus (October 1940 - May 1941)

Based on unpublished primary sources from the Greek Ministry for Foreign Affairs and the British Public Record Office, this paper reveals and systematically investigates the proposal of the Greek Government for the incorporation of Cyprus, advanced in the spring of 1941. It deals in particular with the course of the bilateral Greek- British negotiations initiated on the eve of the German invasion of Greece and continued until the final occupation of Greek territories by the Axis forces at the end of May 1941. The investigation covers the exchange of views on the subject between the two parties, as well as the procedure that eventually lead the British Government to reject the Greek request.

28. F.O. 371/3539, "Parliamentary question by Mr. Astor; to ask the Secretary of State for Foreign Affairs, whether the Atlantic Charter applies to the Dodecanese Islands" (2nd sitting day after 24th January 1943).

29. F.O. 371/43755, June 14, 1944.